

Četvrti dio

BORBENA DEJSTVA BRIGADE U DECEMBRU 1943. I POČETKOM JANUARA 1944.

BRIGADA PONOVO NA KOZARI

Krajem oktobra 1943. njemački komandant Jugois-toka dobio je od vojne obavještajne službe (Abvera) sigurne podatke da u toku zime 1943/1944. neće doći do iskrcavanja anglo-američkih snaga na Balkan. Zato je odlučio da do proljeća raspoloživim snagama izvrši ofanzivu širih razmjera počev od decembra 1943. do marta 1944. na teritoriji Sandžaka, Istočne Bosne, Bosanske Krajine, Banije, Korduna, Like i Dalmacije.

Po planu je bilo predviđeno da ofanziva počne decembra jednovremeno u Sandžaku i Baniji, a završi se preko Bosanske Krajine i Dalmacije.

O ovom planu imao je neke podatke i Vrhovni štab. Ti podaci su govorili da će operacijama na Baniji rukovoditi komanda 15. brdskog njemačkog korpusa kome se kao pojačanje pridaju 1. kozačka i 371. pješadijska divizija ukupne jačine 44.000 ljudi.

Slobodnu teritoriju Banije branila je tada 7. banij-ska NOU divizija sa Banijskim NOP odredom.

U takvoj situaciji, Vrhovni komandant je naredio štabu 5. korpusa da dijelom snaga razvije što jača dej-

stva u dolini Sane i Une te tako sadejstvuje i pomogne snagama NOV i PO Hrvatske na Baniji.

Štab 5. korpusa doznaje da je 264. njemačka divizija napustila područje Bihaća i smijenila 114. njemačku lovačku diviziju u Dalmaciji. Istovremeno dobija podatak da komanda 15. brdskog njemačkog korpusa vrši užurbane pripreme za operacije na Baniji. Na osnovu toga zaključuje da se situacija izmjenila tohko te da otpada potreba držanja jačih snaga na slobodnoj teritoriji Podgrmeča.

Sprovodeći naređenje Vrhovnog komandanta štab 5. korpusa naređuje štabu 4. divizije da ponovo u decembru razvije što jača ofanzivna dejstva u dohni Gomjenice, Sane i Une i tim putem sadejstvuje snagama NOV i PO Hrvatske.

Štab 4. divizije donosi odluku da sve jedinice divizije pređu u snažnu ofanzivu na komunikacije i uporišta duž komunikacija od Ivanjske do Bosanske Kostajnice. U tom cilju štab divizije vrši shjedeći raspored brigada:

Sesta brigada ostaje i dalje na položajima južno od Prijedora.

Osma brigada preuzima položaje 11. brigade prema Prijedoru.

Jedanaesta brigada se prebacuje natrag na područje Kozare i odmah prelazi u ofanzivna dejstva u dolini Gomjenice, Sane i Une od Ivanjske do Bosanske Kostajnice.

Neprijateljska obaveštajna služba izviđala je teren u dohni Gomjenice, Sane i Une i pratila svaki pokret partizanskih jedinica. Tako čim se 11. brigada prebacila preko Sane na područje Kozare nekoliko agenata poslali su izvještaje.

Agent ustaške obaveštajne sužbe izvještava neposredno u Zagreb Glavnom ravnateljstvu ustaškog redarstva:

... »Dne 22, 23. i 24. studenog o.g. između željezničke stanice, postaje, Volinja—Bosanski Novi—Prijedor kod sela Petkovac na desnu stranu rijeke Sane prebacile su se dvije partizanske brigade sa čitavom komorom u planinu Kozaru jačine 1.800 ljudi...«¹⁴⁸”

Izvještaj dostavljen komandi 373. njemačke divizije od obaveštajca 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga glasi:

...»Po obaveštenju 11. kozaračka NOU brigada noću 21/22 i 22/23. studenog prešla preko Sane između Blagaja i Svodne u pravcu Petkovca..

Po prelasku brigade na područje Kozare, štab brigade je odmah razmotrio situaciju na osnovu izvještaja štaba Kozarskog odreda i zatražio od obaveštajnog oficira brigade da do početka decembra utvrdi najnovije podatke o neprijatelju.

Dok je štab brigade na terenu Karana proučavao situaciju, donosio odluku o rasporedu i dejstvima bataljona za to vrijeme bataljoni su izvršili nekohko uspješnih napada na neprijateljske posade i komunikacije u dohni Sane i Une.

Dvadesetšestog novembra uveče minersko odjeljenje 4. bataljona je porušilo prugu između Dobrljina i Bosanskog Novog na devet mjesta.

Dvadesetsedmog novembra Nijemci iz Bosanskog Novog su natjerah grupu radnika sa jednim željezničarom da poprave prugu. Dočekaoh ih je 3. bataljon i natjeraoh natrag u grad.

¹⁴⁸ AVII Mikrofilm UDB-a Zagreb 17/20.

¹⁴⁹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000320.

Dvadesetosmog novembra ujutru Nijemci ponovo tjeraju radnike da popravljaju prugu pod njihovim obezbedenjem. Treći bataljon ih dočekuje u zasjedi i jednog Nijemca ubija, a 4 ranjava. Ostali su pobjegli nazad u grad.¹⁵⁰

Noću 28/29. novembra 1943. prebacio se preko Sane poslednji, 2. bataljon 11. brigade. Cim je bataljon prešao Sanu, njegovo minersko odjeljenje je porušilo prugu kod Svodne. Ujutru, 29. novembra intervenisala je 2. četa 2. bataljona 383. njemačkog puka prema Petkovcu, ali je od 4. bataljona natjerana u bjekstvo prema Prijedoru.¹⁵¹

Po dolasku na Kozaru, štab brigade je (na terenu Karana) prvo sagledao i procjenio sopstvene snage na osnovu izvještaja koje je dobio od štabova bataljona i komandi prištabskih jedinica.

Utvrđeno je da u brigadi ima: boraca 1.187, pušaka 761, puškomitraljeza 47, brdskih topova 1, minobacača 13, teških mitraljeza 1, automata 33, pištolja 50, ručnih bombi 630, protivtenkovskih pušaka 2, granata za brdski top 52, granata za minobacače 253, puščane municije — komada 61.727, municije za protivtenkovsku pušku 10, telefonskog kabla — kilometara 10, telefona 7, telefonskih centrala 1 i radio-stanica 1.¹⁵²

Pored naoružanja brigada je bila više nego dobro opremljena sa dovoljnim brojem tovarnih konja, samara i kazana.

¹⁵⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/885—88.

¹⁵¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000280.

¹⁵² AVII k. 456, rg. br. 17/1—10.

Svega u brigadi bilo je: jahačkih konja 20, tovarnih 103, samara 83, kazana 44.

Na području Kozare krajem novembra dejstvovala su i dva partizanska NO odreda, i to:

Kozarski NOP odred je imao: boraca 262, pušaka 143, automata 1, puškomitraljeza 19, minobacača 1 i ručnih bombi 72.¹⁵³

Gradiško-ljevčanski NOP odred imao je 116 boraca.¹⁵⁴

Komanda Kozarskog vojnog područja imala je 200 boraca.

Ukupno na području Kozare krajem 1943. bilo je: 1187 boraca u 11. brigadi, 262 borca u Kozarskom odredu, 116 boraca u Gradiško-ljevčanskom odredu i 200 boraca u Komandi kozarskog područja — ukupno 1765 boraca.

PROMJENE U RASPOREDU MATERIJALNIH SNAGA NA PODRUČJU OKO KOZARE KRAJEM 1943.

Pomjeranjem snaga 373. njemačke divizije u toku oktobra i novembra 1943. sa područja Like i Bihaća, izvršena su pomjeranja i ustaško-domobranskih snaga u dolini Une i Sane. U dolini Une 2. ustaško-domobranski lovački zdruk pomjera se iz uporišta Otoka, Blatine i Rudica na prostor Bihaća, Nebljusa i Cazina, a 3. gorski ustaško-domobranski zdruk zaposjeda upražnjena uporišta u ovim mjestima.

Radi proširenja zadatka 3. gorskom ustaško-domobranskom zdruhu, komanda 373. njemačke divizije nare-

¹⁵³ AVII k. 1625 rg. br. 7/1—1.
¹⁵⁴ AVII k. 1626 rg. br. 1/1—16.

đuje 4. ustaško-domobranskom lovačkom zdruhu da proširi prostor obezbeđenja u dolini Gomjenice i Sane sve do Prijedora (uključno selo Kozaruša — Majčevac — potok — kota 142 — željeznička stanica — Đorđe Polje — k. 136 — Saničani — k. 206 — Kneževići).¹⁵⁵

Odluka o pomjeranju odsjeka obezbeđenja donijeta je 23. novembra, a 26. novembra neprijateljske jedinice su izvršile pokrete u nove rejone obezbeđenja.¹⁵⁶

¹⁵⁵ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000323.

¹⁵⁶ Razmještaj neprijatelja poslije izvršenih premještaja sa kojima će 11. brigada, Kozarski i Gradiško-ljevcanski odred voditi borbu u toku decembra i kasnije u toku 1944. bio je slijedeći:

373. njemačka »Tigar« divizija: u Banja Luci 1. bataljon 384. puka; 373. njemački feld (poljski) bataljon; u Prijedoru 2. bataljon 383. puka i 3. četa 202. tenkovskog bataljona; u Bosanskoj Gradiški 2. četa inž. bataljona divizije; u Bosanskom Novom: štab divizije; 1. bataljon 383. puka; dopunski bataljon, izviđački bataljon, 373. trup. poljska žandarmerija i uprava ratne vojne pošte 373. divizije.

3. gorski ustaško-domobranski zdruh: štab zdruha u Prijedoru sa sledećim jedinicama: četa za vezu, 3. bojna 3 brdske pukovnije, 1. brdska baterija 13. art. divizionu, 2. haubička baterija 13. art. divizionu, kamionska kolona 15 tona, intendantsko skladište, sanitetska satnija, 1 bolnički autovod i žandarmerijski vod. U Blagaju 3. satnija 1. bojne 11. gorskog puka; u Martin Brdu 1. i 4. satnija 1. bojne 11. gorskog zdruha; u Dragotinji 2. satnija 1. bojne 11. gorskog zdruha; u Brežićanima 7. satnija 3. brdske pukovnije i u Bosanskom Novom: štab i štabna četa 11. gorske pukovnije i 7. satnija 2. bojne 11. gorske pukovnije.

4. ustaško-domobranski lovački zdruh: u Banjaluci Stožer zdruha satnija za vezu, 1. vozarska kolona; 2. bojna 13. lovačke pukovnije; 13 satnija 13. lovačke pukovnije; 14 satnija 13. lovačke pukovnije; stožer 8. art. divizionu sa stožernom satnijom; 11. artiljerijski divizion; 22. artiljerijski divizion; 1 srednja vozarska kolona; kolona motornih vozila; pekarska polučeta, intendantsko skladište, sanitetska satnija, Veterinarska satnija, vod vojne žandarmerije; u Klačnicama: 2. bojna 7. lovačke pukovnije i stožer sa stožernom satnijom 13. lovačke pukovnije; u Bosanskoj Gradiški inžinjerijska satnija (opkoparska) i, 3. bojna 7. lovačke pukovnije; u Ivanjskoj: stožer sa stožernom satnijom 7. lovačke pukovnije; 1. bojna 7. lov. pukovnije, bez 2 satnije, 1 vozarska kolona i 1. baterija 8. art. divizionu; 14. satnija 7. lovačke pukovnije; u željezničkoj stanici Piskavica 2. satnija 1. bojne 7. lov. pukovnije; Krnjin (k. 841) 13. satnija 7. lov. pukovnije; u Omauskoj 1. bojna 13. lov. pukovnije bez 3. satnije; u Kozarcu 3. satnija 1. bojne 13. lov. pukovnije; u Karanovcu 9. satnija 3. bojne 13. lov. pukov-

Ukupne snage Nijemaca, njemačke vojne policije (SS-ovaca), ustaša, domobrana, žandarma, legionara, ustaške milicije oko Ljubije, Prijedora i Kozarca, četnika oko Piskavice, Jeličke i Maričke, agenata, policajaca »nezavisne države Hrvatske«, funkcionera ustaške organizacije i drugih bilo je oko 26.000 ljudi.

Odnos snaga i dalje je bio 18:1 u korist neprijatelja.

Najjače neprijateljsko uporište u dolini Gomjenice pred Ivanjske bilo je Omarska sa 850 vojnika, 4 haubice, 6 teških minobacača, 86 puškomitraljeza i teških mitraljeza. Ovo uporište Nijemci su posebno utvrdili i brojno ojačali da bi obezbjedili saobraćaj između Banjaluke i Prijedora.

Promjene u rasporedu neprijateljskih snaga do kojih je došlo, obavještajni oficir 11. brigade nije mogao utvrditi, jer ranija veza nije se javljala iz Prijedora. Obaveštajni oficir se obratio šefu područnog obavještajnog centra Kozarskog vojnog područja Milanoviću i tek tada doznao da je obavještajni punkt u Prijedoru otkriven i uhapšen.

Svi članovi obavještajnog punkta su pohapšeni, a sa njima preko 80 građana aktivista i saradnika NOP-a. Kako je došlo do provale opisuje Ivanka Gašić-Matarić i sama tada uhapšena kao pripadnik obavještajnog punkta.¹⁵⁷ Ona kaže da je u ljeto 1943. u Prijedoru u jedinicama ustaškog 3. gorskog združenja radila jedna grupa simpatize-

nije; u Han Kolima 10. satnija 3. bojne 13. lov. pukovnije; u Ravnice 3. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije i u Gornjem Seheru 3. bojna 13. lov. pukovnije bez 9. i 10. satnije.

Komanda 3. policijske vojne oblasti: u Novoj Topoli 5. policijski bataljon i u Bosanskom Aleksandrovcu 7. policijski bataljon.

Ukupno u policijskoj oblasti bilo je 34 oficira, 6 činovnika, 235 podoficira, 1170 vojnika, svega 1445 policajaca — SS-ovaca.

¹⁵⁷ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/637; AVII Via Prag 3/87.

»Kozara«, zbornik sjećanja knjiga 5, str. 923, VIZ Beograd, 1978.

ra NOP-a i imala svoje rukovodstvo koje se zvalo vojni komitet. Bili su povezani sa ilegalnim NOO koji je do tada djelovao u Prijedoru. U vojnom komitetu su radili: Cedo Misirača, domobranski vodnik, rukovodilac organizacije i članovi: profesor Martins, domobranski poručnik, Božo Pavičić, domobran, po zanimanju berberin, Vorkapić, narednik, Božinović, stožerni narednik, Zorić, domobranski poručnik, Solter, poručnik, inače komandant oklopnog voza i jedan domobranski ljekar, Slovenac, čijeg se imena ona ne sjeća. Po njenom sjećanju do otkrivanja je došlo prilikom jednog pretresa u oficirskoj menzi koje je izvršio satnik Juraj Orešković i pronašao spisak vojnog komiteta i podatke koje je trebalo uputiti u Kozaru. Odmah zatim stigao je u Prijedor iz Zagreba ustaški istražitelj Kraljić koji je u vezi sa vojnim komitetom uhapsio još 80 ljudi.

Po završetku saslušanja presudom suda 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga, 8 je osuđeno na smrt streljanjem, a ostali na dugogodišnju robiju, odnosno upućeni u logor, u Jasenovac. Pojedinci su bili i pušteni. Od 8 streljanih, šestorici su utvrđena imena koja se navode:¹⁵⁸ Vorkapić Petar, Zorić Antun, Božičković Ivan, Misirača Čedomir, Pavičić Božo i Vejnović Nada.¹⁵⁹

Uništenjem vojno-obaveštajnog punkta u Prijedoru koji je održavao vezu sa obaveštajnim oficirom 11. brigade nisu bih uništeni i ostali obaveštajni punktovi. Iako je zapovjedništvo 3. gorskog zdruga u svom izvještaju pisalo obzirom na vehki broj pohapšenih da je tim hapšenjem uništena partizanska obaveštajna služba u Prijedoru to nije bilo tačno. Obaveštajni centar 4. divizije na čelu sa Radom Resanovićem imao je svoj punkt koji je vrlo uspješno nastavio da šalje podatke, pa tako je i

¹⁵⁸ AVII k. 53 rg. br. 6/11—1.

¹⁵⁹ AVII k. 81 rg. br. 7/17.

30. novembra dostavio podatke koji su preko štaba 4. divizije odmah dostavljeni štabu 11. brigade. Tako je štab brigade sa malim zakašnjenjem dobio potrebne podatke o neprijatelju:

... »U posljednjem izvještaju iz Prijedora koga smo dobili na dan 29. novembra javljaju da se u Prijedorskom garnizonu nalazi samo 2.200 vojnika...

U gradu se nalazi 9 tenkova plus 1 koji je oštećen u borbi sa 6. krajiškom brigadom na Miljakovcima 27. novembra.

28. novembra dolazio je njemački general iz Bihaća, isti je izvršio smotru položaja u samom gradu i oko grada, a poslije toga odmah se vratio istog dana u Bihać...

Nijemci su u Prijedoru preuzeli svu komandu u svoje ruke...

Most preko Gomjenice na cesti Prijedor—Rakelići minira se svaku noć sa 4—5 mina, kao i most preko Sane, na cesti Prijedor—Sanski Most.

Na obali Sane s gornju stranu Prijedora posadu sačinjava 42 četnika.

Nijemci se svi nalaze unutar grada i spremaju se za ulične borbe. U samom gradu je opšta mobilizacija od 16 do 40 godina bez razlike na vjeru...

Omarska: od 28. novembra 950 vojnika sa 4 haubice i 6 teških minobacača i 86 puškomitraljeza i mitraljeza...«

Na Gradini, Jeličkoj i Piskavcima nalazi se 120 četnika. .,«^m

Ovaj izvještaj punkta koji nije bio otkriven i koji je nastavio sa radom u Prijedoru dao je dragocjene podatke štabu 11. brigade.

BORBENA DEJSTVA BRIGADE U DECEMBRU 1943.

Štab 11. brigade bio je spreman da u granicama svojih operativnih i taktičkih mogućnosti a u duhu zadatka 4. divizije na najoptimalniji način dejstvima u dolini Gomjenice, Sane i Une, pomogne dejstvo 7. banij-

ske divizije na Baniji, na kojoj se svaki čas očekivao početak zimskih operacija, koje priprema da izvede 2. oklopna njemačka armija pod šifrovanim nazivom »Panter«.

Do 5. decembra brigada se nalazila sjeverno i istočno od Prijedora u sehma Jutrogušta, Crna Dohna, Palančište, Božići gdje je napravljen raspored bataljona za vođenje borbe. Po dobijenom zadatku svaki bataljon je odmah krenuo na svoje odredište i to 2. bataljon u pravcu Piskavice i Ivanjske, 3. bataljon u pravcu Lamovite i Omarske, 4. bataljon u pravcu Božića i Kozarca, a 1. bataljon ostao je i posjeo položaje sjeverno od Prijedora.

Komandant 2. oklopne njemačke armije naredio je 3. decembra komandantu 15. brdskog njemačkog korpusa da operacija »Panter« mora početi najkasnije 7. decembra s tim da se stanovništvo Banije sposobno za vojnu službu evakuiše pod izgovorom njegove upotrebe kao radna snaga u Njemačkoj.

Za sprovođenje operacije »Panter« njemački komandant korpusa za napad iz doline Une formirao je 3 borbene grupe i to: borbena grupa Bosanski Novi, borbena grupa Otoka i borbena grupa Cazin.

U borbenu grupu Bosanski Novi koja će dejstvovati prema centru slobodne teritorije Banije bio je određen 1. ojačani bataljon 384. puka koji se 5. decembra još nalazio u Banjaluci.

Komandant ovog bataljona dobija naređenje da uz podršku tenkova 7. decembra ujutru otvori put Banjaluka—Prijedor, prodre do Prijedora, a iz Prijedora odmah da se prebaci za Bosanski Novi.

Istovremeno, 2. bataljon 383. puka iz Prijedora dobija zadatak da ujutru 7. decembra uz podršku tenkova prođe prema Omarskoj i tim putem pomogne pokret 1. bataljona 384. puka iz Banjaluke. Kada 1. bataljon stigne u Prijedor radi sigurnijeg proboja ovog bataljona prema Bosanskom Novom naređeno je izviđačkom bataljonu 373. njemačke divizije da izvrši napad prema Petkovcu i Svodni.

Međutim, bataljoni 11. brigade već su bili u svojim odredištima ili su im prilazili. U međuvremenu, još 3. decembra 1. bataljon je napao patrolu posade u Martin Brdu i razbio. Veći dio domobrana je bio zarobljen, 1 poginuo i 2 ranjena.¹⁶¹

Petog decembra 3. gorski zdrug je izvršio nasilno izviđanje prema položajima 1. bataljona, s ciljem utvrđivanja rasporeda 11. brigade, a po mogućnosti i hvatanjem »živog jezika« kako bi se utvrdile namjere brigade. U to vrijeme i ustaško-domobranske i njemačke jedinice u Prijedoru bile su uvjerene da brigada priprema napad na Prijedor, samo nisu znah kada će do toga doći. Prvi bataljon je odbio jedinice 3. gorskog zdruha prema Prijedoru uz gubitke od 30 poginulih i nepoznatog broja ranjenih domobrana i ustaša.

Još istog dana uveče 3. i 4. bataljon napali su neprijateljske posade na obezbeđenju pruge od Omarske do Kozarca. U toku noći 5/6. decembra ubijeno je 5, ranjeno 12. a zarobljeno neutvrđen broj domobrana, jer su mnogi bježeći pohvatani na slobodnoj teritoriji i razoružani od organa narodnih vlasti, vojno-pozadinskih organa i aktivista NOP-a.¹⁶²

Značajnije od razbijanja neprijateljskih posada oko pruge bilo je to što su ova dva bataljona u toku 6. de-

¹⁶¹ AVII k. 152-A rg. br. 15/13—4.

¹⁶² AVII k. 152-A rg. br. 15/13—4.

cembra prekinula svaku vezu Prijedora sa Omarskom i Ivanjskom. Time je komandu 15. brdskog njemačkog korpusa stavilo pred novu situaciju.

Obaveštajni oficir 373. njemačke divizije obavještava komandanta divizije da je vrlo rizično upućivati 1. bataljon 384. puka preko Omarske i predlaže da se uputi preko Okučana prema Bosanskom Novom. Komandant divizije se slaže, ali se ne slaže komandant korpusa. Upućivati bataljon preko područja koje obezbeđuje 3. SS oklopni korpus značilo bi nemoć i neodlučnost. S druge strane, otvaranje puta Banjaluka—Prijedor bio je prvorazredni zadatak u odnosu na tešku situaciju u kojoj su se nalazili Banjaluka i Prijedor.

Uvjeren da će 1. bataljon 384. puka uz podršku tenkova, snaga iz Prijedora i Omarske otvoriti put i stići na vrijeme u Bosanski Novi za učešće u operaciji »Panter«, komandant korpusa naređuje 6. decembra komandantu 373. njemačke divizije da idućeg dana, 7. decembra počne sa operacijom »Panter«.

Komandant 373. njemačke divizije 7. decembra ujutru izdaje zapovjest po kojoj operacija »Panter« počinje.

Ujutru, 7. decembra kreće 1. bataljon 384. puka iz Banjaluke vozom do Ivanjske. U Ivanjskoj brzo se iskrcava i odmah produžava prema selu Bistrici. Novi komandant bataljona zazire od Verića Polja, sa strahom prilazi Verića Polju a i veći broj vojnika, podoficira i oficira koji su preživjeli strahote toga 18. oktobra 1943. godine. U pomoć domobrana iako ih ima preko 2.000 u Ivanjskoj i Omarskoj ne vjeruju, ali vjeruju da se već prema Omarskoj probio 2. bataljon 383. njemačkog puka iz Prijedora.

Međutim, njemački komandant nije znao da su 3. i 4. bataljon potpuno oko Prijedora razbili ustaško-domobranske i njemačke snage, da je 2. bataljon 383. njemač-

kog puka odbijen natrag u Prijedor gdje je užurbano pravio utvrđenja za odbranu grada.

Komandant 2. bataljona 11. brigade Branko Popović stigavši 6. decembra u reon Bistrice predložio je da ponovo cijeli bataljon postavi u zasjedu na Verića Polju. Imali su podatke da u Ivanjskoj ima preko 1.000 vojnika i bilo je za očekivati da će neprijatelj radi uspostavljanja veze sa Prijedorom krenuti sa jačim snagama.

Prije podne 7. decembra naišle su jače snage neprijatelja. Ali to opet nisu bili domobrani i ustaše, nego Nijemci i to isti bataljon koji je bio razbijen 18. oktobra, samo sada ojačan i popunjen novim borcima i oficirima.

Razlika je bila u tome što su se sada Nijemci kretali u nekoliko kolona sa obezbeđenjem i vrlo oprezno izviđajući svaki grm. Međutim, i pored opreznosti, zasjedu nisu uočili sve do bliskog odstojanja kada su borci i rukovodioci prvo pobacali bombe, a onda otvorili uragansku vatru po kolonama. Došlo je do vrlo žestoke borbe u kojoj se 1. bataljon 384. njemačkog puka postepeno cestom probijao prema Omarskoj trpeći žestoku vatru i sa boka od 3. bataljona koji je pristigao u pomoć 2. bataljuna.

Borba je trajala neprekidno 8 časova, od prije podne do uveče, kada su se Nijemci pod zaštitom mraka uspjeli probiti u utvrđeno uporište Omarska. Kada je njemački komandant bataljona upitao zapovjednika 1. bojne 13. lovačke pukovnije, zašto nije pošao u susret da pomogne, odgovorio je, da on ima naređenje da ne napušta Omarsku ni po koju cijenu, jer nikada se nezna kolike se druge snage partizana nalaze oko Omarske koje bi iskoristile momenat napuštanja uporišta da isto zauzmu.

U Omarskoj komandant njemačkog bataljona je naredio da se ustanove gubici u ljudstvu i materijalu. Utvrđeno je da je poginulo i ranjeno 130 vojnika, podoficira i oficira od ukupno 900 koliko ih je bilo.

Utvrđeni su i veliki materijalni gubici, koje su partizani zaplijenili i to: 3 teška minobacača sa 190 mina, 50 pušaka sa 6 sanduka municije i nekoliko automata, tromblonskih pušaka, 7 rezervnih cijevi za puškomitraljez »šarac«, koji su bačeni u bjekstvu, 4 para kožne opreme za tegleću vuču, 4 topovske kare sa prikolicom, više pari odijela i obuće, 25 šinjela, 20 ćebadi i druge ratne opreme.

Veza sa komandantom 373. njemačke divizije bila je prekinuta. Komandant njemačke divizije o tome obavještava komandanta 15. brdskog njemačkog korpusa:

... »Poduhvat za oslobodjenje saobraćaja Banjaluka— Prijedor osujećen kod Bistrice u sukobu sa jačim bandama. Do uveče još nije uspostavljena veza...«"

I dok su njemački komandanti razmišljali šta se desilo sa 1. bataljonom 384. puka, komandant ovog bataljona je odlučio da bježi iz Omarske u Prijedor. Sjeda u jedan tenk i naređuje vozaču da najvećom brzinom od Omarske projuri do Prijedora.¹⁶¹

U Prijedoru se sastaje sa komandantom 2. bataljona 383. puka i obavještava ga da su velike snage partizana opkolile Omarsku u kojoj se nalazi i njegov više nego desetkovani bataljon i traži da sutra ujutru 8. decembra iz Prijedora krenu sve snage i pomognu proboj 1. bataljonu.

Komandant njemačkog bataljona prvo ga pita kako to da je ostavio bataljon u najkritičnijoj situaciji, a zatim ga upoznaje sa situacijom u Prijedoru za koju kaže da nije ništa bolja, jer je grad opkoljen sa svih strana jakim partizanskim snagama, a u gradu ima manje snaga, nego što ih ima momentalno u Omarskoj.

¹⁶³ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000664.
AVII NAV-N-T-314 Roll 555/447.

Komandant njemačkog bataljona ostaje u Prijedoru da prenoći, a komandant domobrana po službenoj dužnosti obavještava komandanta njemačke divizije da se u Prijedoru nalazi komandant 1. bataljona 384. puka i da traži pomoć za bataljon koji se nalazi u Omarskoj. Komandant 373. njemačke divizije revoltiran zbog postupka komandanta njegovog bataljona naređuje da se odmah vrati u Omarsku i krene sa bataljonom prema Prijedoru i Bosanskom Novom.

Ujutru 8. decembra pošto je od obaveštajne službe dobio podatke da se na pruži između Omarske i Prijedora nalaze 3 bataljona 11. brigade, komandant divizije mijenja odluku i naređuje: ... »Omarsku nipošto ne napuštati. To je naređenje generala Aldrijana lično Hinevaldu ...« Hinevald traži pomoć, a ovaj mu odgovara: ... "Sve raspoložive snage su zauzete po naređenju 2. oklopne armije. . .«

Komandant 373. njemačke divizije sporazumno sa komandantom 15. brdskog njemačkog korpusa je odložio početak operacije »Panter« od 7. na 12. decembar računajući da će se situacija do tada promjeniti. Do odlaganja najviše je došlo zbog toga što su zaključili da bi 3 bataljona 11. brigade između Prijedora i Omarske uništili 1. bataljon 384. puka ukoliko bi on krenuo prema Prijedoru što bi se teško moglo pravdati.

Bataljoni 11. brigade nastavili su sa dejstvom na cijelom sektoru od Ivanjske do Dobrljina.

Četvrti bataljon 8. decembra po naređenju štaba brigade kreće za Bistricu umjesto 2. bataljona da zatvara pravac prema Ivanjskoj.

Drugi bataljon kreće u pretres sela Šimića i Gornje Ivanjske u kojoj se prema obavještenjima nalaze prikrivene ustaše.

Treći bataljon je 9. decembra, pošto je dobio podatke od obavještajnog oficira Dušana Babića da se prugom Kozarac—Omarska svako jutro kreće jača patrola od oko 30 domobrana, postavio zasjedu sa obe strane pruge u blizini Omarske i patrolu razbio ubivši 13 neprijateljskih vojnika među kojima i 4 njemačka vojnika 1. bataljona 384. puka. Zarobljeno je 12 domobrana, a 5 je pobjeglo.

Štab 11. brigade ne znajući u kakvoj se kritičnoj situaciji nalazi neprijatelj, a radi sagledavanja stanja po jedinicama u brigadi u vremenu od 10. do 12. decembra održao je savjetovanje sa štabovima bataljona i komandama prištabskih jedinica. Tom prilikom štabovi bataljona su upućeni da nastave dejstva u pravcu Piskavice, Šimića i Omarske, dok je 1. bataljon i dalje zadržan na položajima sjeverno od Prijedora.

Zatišje i odsutnost jedinica sa pravca Omarska—Prijedor iskoristio je 1. bataljon 384. puka i prošao bez gubitaka sve do Bosanskog Novog gdje je popunjen iz dopunskog bataljona divizije i odmah upućen u napad prema centru slobodne teritorije Banije.

Snage 3. i 4. bataljona su krenule prema Piskavici i noću 12/13. decembra zarobile cijelu 2. satniju 1. bojne 7. lovačke pukovnije 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruge. Ukupno 130 domobrana. Zaplijenjeno je 90 pušaka, 2 minobacača, 6 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez i 100 mina za minobacač. Nekoliko sanduka puščane municije. Na željezničkoj stanici uništena je jedna lokomotiva i nekoliko vagona.¹⁶⁵

Za vrijeme borbe 3. i 4. bataljona na Piskavici, 2. bataljon je vršio pretres sela u reonu Jeličke i Maričke gdje je uhvatio 3 četnika i 1 četničkog odbornika.

¹⁶⁵ AVII k. 776 rg. br. 18/1.

Podaci štaba brigade o borbama u dolini Gomjenice i Sane prve polovine decembra 1943. nisu bili potpuni. Oni su znatno umanjivali borbenu aktivnost jedinica 11. brigade, a do toga je došlo zbog toga što su štabovi bataljona i komande četa u žaru borbe i zaneseni stalnom borbenom aktivnošću izostavili i redovno izvještavanje. Ali, ono što su propustili štabovi bataljona i komande četa nije propustio i neprijatelj koji satjeran u uporišta da se brani registrovao je svaku aktivnost. To se vidi iz slijedećeg:

... »Dnevni izvještaj komande 373. njemačke divizije za 10. decembar 1943. godine:

... «U prostoru Bosanski Novi pruga ugrožena iz reona sjeverno od Blagaja i južno Sana.

9. decembra u 2 časa napad bandita sa teškim mitraljezima i puškomitraljezima sa istoka prema Prijedoru. Istovremeno napad na uporišta Omarska i Kozarac. Razaranja pruge kod Kozarca. Sopstveni gubici: 10 mrtvih, 2 ranjena, 2 nestala.

Kod Piskavice transport komore 1. bataljona 384. puka naletio na minu. Voz se vratio u Banjaluku. Saobraćaj još nije uspostavljen...«

Voz koji se vratio u Banjaluku trebao je da preveze u Omarsku popunu 1. bataljonu 384. puka koji je pored ljudstva pretrpio velike materijalne gubitke i gubitke u konjima. Samo na Verića Polju poginulo je 22 konja. Više je bilo ranjenih. A bez konja 1. bataljon nije mogao voditi borbu na brdsko-planinskom zemljištu Banije, gdje je bataljon trebao da vodi borbu.¹⁶⁴

Dalje u izvještaju za 9. decembar se navodi:

... »Noću porušena 2 mosta kod Omarske.. «¹⁶⁵

U izvještaju komande 373. njemačke divizije od 10. do 17. decembra 1943. godine navodi se:

... »9. decembra napadi partizana na Omarsku i Kozarac odbijeni... «¹⁶⁸

¹⁶⁴ AVII NIV-N-T-315 Roll 2171/000626.

AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000642.

¹⁶⁸ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/626—627.

... »8/9 decembra napad kod Piskavice«..
 ...»11. decembra južno od Prijedora borbe. U reonu Bosanskog Novog borbe. Sopstveni gubici: 16 podoficira i vojnika poginulo«..¹⁷⁰
 ... »11. decembra u reonu Prijedora porušena pruga između Blagaja i Svodne. Vode se teške borbe. Premještanje 1. bataljona 384. puka u Bosanski Novi.
 Pruga Banjaluka—Bosanski Novi djelimično popravljena«...^m
 ...»12/13. decembra Piskavicu zauzeli partizani. Pruga porušena na više mjesta«..

Komandant 373. njemačke divizije šalje poseban izvještaj komandantu 15. brdskog njemačkog korpusa 17. decembra o velikom razaranju pruge, navodeći:

... »8/9. decembra porušena pruga kod Kozarca.
 — 9. decembra porušena pruga kod Piskavice.
 — 9/10. decembra porušena pruga kod Svodne i Blagaja.
 — 10/11. decembra porušena pruga kod Piskavice.
 — U/12. decembra porušena pruga kod Piskavice.
 — 12/13. decembra porušena pruga kod Blatne.
 — 15/16. decembra porušena pruga kod Dragotinje gdo je nestalo 400 m šine.
 — 16. decembra porušena pruga kod Bosanskog Novog.
 — 16/17. decembra porušena pruga kod Kozarca. gdje je potrgano 1500 metara pruge."³

Petnaestog decembra stigao je u štab 11. brigade kurir štaba 4. divizije sa naredjenjem da brigada odmah sve jedinice usmjeri u napade u reonu Bosanskog Novog i tako primora neprijatelja koji je otpočeo operacije na Baniji 12. decembra da odvoji dio snaga prema 11. brigadi.

Ujedno kurir je donio i naredbu štaba divizije kojom se za političkog komesara 4. bataljona postavlja Rajko Kukolj, a raniji komesar Gojko Bjelajac upućuje na ras-

AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/625.

¹⁷⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/832—837.

¹⁷² AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/816—818.

¹⁷³ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000574.

položenje štabu divizije. Štab brigade je istog dana naredio 2, 3. i 4. bataljonu da odmah krenu u pravcu Karana. Dok bataljoni stignu štab brigade je odlučio da izvrši u svojoj nadležnosti i neke kadrovske promjene.

Za zamjenika političkog komesara 2. bataljona postavljen je Mirko Predojević.

Komandir minerske čete Milan Stupar premješten je u Kozarski odred za rukovodioca diverzantske grupe.

Komandir prateće čete Mirko Kukavica upućen je u Kozarski odred privremeno, dok ne bude pozvan i raspoređen u artiljerijske jedinice divizije i korpusa.

U Gradiško-ljevcanski odred upućena su 4 člana KPJ za pojačanje partijske organizacije u tom odredu.¹⁷⁴

Dok su sve ove kadrovske i organizacijske promjene i premještanja izvršena, stigli su 17. decembra i bataljoni na teren Karana. Istog dana bataljoni su dobili nove zadatke.

Pošto je 1. bataljon već bio na terenu Karana, taj bataljon je od Prijedora već 16. decembra krenuo prema Dobrljinu.

Još u toku pokreta 2. bataljonu je naređeno da se razmjesti u selu Božići i dejstvuje i dalje između Ivanjske i Prijedora.

Trećem bataljonu je naređeno da dejstvuje između Prijedora i Blagaja.

Četvrtom bataljonu je naređeno da dejstvuje sa 1. bataljonom u reonu između Dobrljina i Bosanskog Novog kod sela Ravnice.

Neprijatelj nije otkrio pokret jedinica 11. brigade na nove prostorije pošto u izvještaju obaveštajnog oficira 373. njemačke divizije od 16. decembra stoji da se 11. brigada još nalazi na cesti Banjaluka—Prijedor.¹⁷⁵

¹⁷⁴ AVII k. 776-A rg. br. 15/2.

¹⁷⁵ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000572.

Ni narednih dana neprijatelj neće uočiti promjenu, jer je 2. bataljon već od 16. decembra razvio takvu aktivnost na pruži Ivanjska—Prijedor, da su Nijemci bili ubjeđeni da je tu cijela 11. brigada. A aktivnost 2. bataljona bila je naročito ispoljena na rušenju pruge.¹⁷⁶

Noću 16/17. decembra po tmurnom i vrlo hladnom vremenu 2. bataljon je istočno od željezničke stanice Kozarac skinuo 800 metara pruge. Neprijatelj je 17. decembra pokušao da opravi prugu, ali je odbijen.

Slijedeće noći, 18/19. decembra pruga ponovo potrgana između Hadžimehtića i Kozarca.¹⁷⁷

U toku dana, 20. decembra 2. bataljon kod Omarske i Kozarca ponovo potpuno razorio prugu, a neprijatelja koji je pokušao opraviti odbio u garnizon.

Noću 20/21. decembra 2. bataljon je napao na Piskavicu i razbio 14. satniju 7. lovačke pukovnije, 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruga. Piskavica zauzeta, velina domobrana zarobljena sa ratnim plijenom.¹⁷⁸

I dok je 2. bataljon nastavio da uništava neprijateljske posade i trga prugu između Omarske i Prijedora, glavne snage brigade na terenu Karana isto tako razvile su vrlo jaka borbena dejstva.

Sedamnaestog decembra, 1. bataljon napao Dobrljin i zapalio 6 vagona u željezničkoj stanici, od kojih su dva potpuno izgorila.¹⁷⁹

Noću 18/19. decembra prvo je minersko odjeljenje na pruži Dobrljin—Bosanska Kostajnica diglo u zrak jedan most dužine 10 metara, potrgalo pruge 50 metara i telefonske linije 1.000 metara. Potom su 1. bataljon i Kozarski odred napali ovo uporište.¹⁸⁰

^{1,6} AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000580.

¹⁷⁷ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000556.

¹⁷¹ Deto.

¹⁷¹ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—16.

¹⁸⁰ AVII k. 407-A rg. br. 13/7—1.

Noću 21/22. decembra na pruži Dobrljin—Bosanska Kostajnica, Kozarski odred je potrgao prugu na 6 mjesta i 2.000 metara telefonske linije i držao zasjedu dok su astale jedinice brigade napadale Dobrljin.

Te noći jedinice 11. brigade su vodile borbu u Dobrljinu sa 3. bojnom 12. ustaško-domobranske pukovnije i 12. ustaškom bojnom puna 2 časa, sve dok neprijatelju nisu stigli u pomoć tenkovi 202. tenkovskog bataljona iz Hrvatske Kostajnice. Potom su se jedinice povukle u Vodičevo.¹⁸¹

I 3. bataljon između Petkovca i Svodne 19. decembra potrgao je prugu na više mjesta.¹⁸²

Tom prilikom ostvareno je sadejstvo sa jedinicama 8. brigade, koje su se nalazile na lijevoj obali Sane.

Zbog potpunog prekida saobraćaja između Prijedora i Bosanskog Novog komandant 373. njemačke divizije predlaže komandantu 15. brdskog njemačkog korpusa da snage njemačke divizije prekinu operaciju na Baniji i koncentrišu se za odbranu reona Bosanskog Novog, najznačajnijeg saobraćajnog čvora koji je ugrožen. Komandant korpusa se slaže sa ovim prijedlogom iako su jedinice divizije bile prodrle 16 kilometara sjeverno od Bosanskog Novog, sjeverozapadno od Gvozdanskog i trebalo je prema obavještajnim podacima da sa 1. kozačkom i 37. pešadijskom divizijom opkole i unište glavninu snaga 7. banijske divizije. U izvještaju borbene grupe »Ristov« kako su se jedinice 373. njemačke divizije šifrovano nazivale u operaciji »Panter« po zapovjedniku Tarnomanu Ristovu, je navedeno 18. decembra da će borbena grupa »Ristov« produžiti slijedeći dan napredovanje prema sjeveru.¹⁸³

¹⁸¹ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—16.

¹⁸² AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/761—763.

^{1,3} AVII k. 8 rg. br. 40/6-a.

Međutim, po naređenju komandanta divizije grupa »Ristov« je najhitnije povučena 20. decembra u reon Bosanskog Novog sa zadatkom odbrane ovog reona i otvaranja puta Bosanski Novi—Prijedor.

General, komandant 373. njemačke divizije je smatrao da je glavni krivac za neuspjeh operacije »Panter« komandant njemačkog bataljona koji je izgubio bitku na Verića Polju, zatim kukavički pobjegao, a nije ništa preduzeo u Omarskoj da transportni voz iz Banjaluke sa komorom za 1. bataljon prođe do Omarske, a što je dovelo da zakašnjenja početka operacije, što je dalo vremena partizanima da se prikupe i udare s leđa.

Zbog toga je predložio komandantu 15. brdskog njemačkog korpusa da se komandant bataljona stavi pod vojni sud korpusa, što je ovaj prihvatio. Tako se najzad našao »krivac« za sve neuspjehe njemačkih komandanata.¹⁸⁴

Na dan 22. decembra 1943. komandant 373. njemačke divizije izdaje zadatak borbenoj grupi »Ristov« da uništi 8. brigadu na lijevoj obali Sane između Prijedora i Blagaja i pobije narod koji pomaže partizane.

U zapovjesti doslovce je napisano:

... »Zadatak: 383. puk (šifrovano nazvana borbeno grupa »Ristov« — prim, autora) čisti i pročešljava prostor južno Sane između Bosanskog Novog—Suhāče—Volara i Prijedora. Uništiti partizane i narod na tom prostoru.

Učestvuju:

Pukovski štab 383. puka, 1. bataljon 383. puka, pionirski vod sa materijalom za podizanje pomoćnog mosta i jednim gumenim čamcem, zatim 4 tenka i ojačan 2. bataljon 383. puka ...«¹⁸⁵

Po planu napada jedna grupa je napadala od Bosanskog Novog preko Maslovara prema Radomirovcu, a druga iz Prijedora prema Bišćanima i Volaru.

¹⁸⁴ AVII NAV-N-T-314 Roll 555/447.

¹⁸⁵ AVII k. 19/11, rg. br. 11/12-a.

Komandi 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruge je naređeno da iz Brezičana podržava artiljerijom prodor jedinica borbene grupe »Ristov« južno od Sane.

Borbe 8. krajiške brigade sa borbenom grupom »Ristov« počele su 22. decembra.

Štab 11. brigade nije bio obavješten od štaba 8. brigade o napadu Nijemaca južno od Sane zbog toga što su jedinice brigade dočekale neprijatelja snažnom vatrom i u prvim borbama nanijele mu teže gubitke. Nije traženo sadejstvo niti pomoć.

Jedinice 11. brigade su međutim nastavljale snažna aktivna dejstva što je onemogućavalo da neprijatelj uputi pomoć borbenoj grupi »Ristov«, koja je trpila teške gubitke u borbama sa 8. brigadom.

Koliko je 11. brigada pomogla dejstva 8. brigade najbolje potvrđuju neki izvještaji komande 373. njemačke divizije:

...»23. decembra 1943.:

Prostor Prijedor: 1. bojna U. gorske pukovnije napadnuta od partizana pokraj rijeke Sane...« (1. bojna je bila raspoređena u Brezičanima i Dragotinji — prim, autora).¹⁸⁶

...»24. decembar: 1943.:

Prostor Prijedor—Bosanski Novi pod jakom vatrom ... napadi sa lijeve obale Sane i sa desne sa visova između Blagaja i Svodne... koji su u rukama bandita.

Namjera:

Pripremiti poduhvat za borbu na pruži Boanski Novi—Prijedor. Obim operacije u zahvatu pruge.«¹⁸⁷

...»25. decembar 1943.:

Prostor Prijedor: kod Dragotinje partizani napali 1. bojnu U. gorske pukovnije i položaje artiljerije...«¹⁸⁸

...»26. decembar 1943.:

U prostoru Prijedora 700 metara pruge potrgano kod željezničke stanice Hadžimehtić.

Za uspostavljanje saobraćaja treba dva dana.. «*»

¹⁸⁶ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000546.

¹⁸⁷ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000546.

¹⁸¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000527.

AVII k. 8, rg. br. 17/17-a.

Zbog ovog rušenja pruge i napada kod Lamovite, komandant 2. bataljona 383. puka koji je sve jedinice uključio u borbenu grupu »Ristov«, 26. decembra izvlači 2. četu iz borbe protiv 8. brigade i upućuje je u borbu protiv 2. bataljona 11. brigade od Prijedora prema Omarskoj. Toga dana borbena grupa »Ristov« pod udarcima 8. brigade i dijela snaga 11. brigade počela je da se povlači po dijelovima i trpi gubitke.

Osmo krajiška brigada je uspjela potpuno da razbije i potjera neprijatelja prema Sani, koji je u međuvremenu pobio nekoliko ljudi i žena, a znatan broj već pvedenih na streljanje oslobodile su jedinice 8. brigade. Gonjenje neprijatelja je vršeno 27. i 28. decembra sve do rijeke Sane kraj koje se neprijatelj bjekstvom povukao prema Prijedoru.

Tom prihkom 8. brigada ubila je i ranila 75 njemačkih vojnika, a 13 zarobila. Ubijen je i komandant 1. bataljona 383. njemačkog puka.

Dok su trajale borbe u drugoj polovini decembra stigao je 25. decembra u selo Božiće u štab 11. brigade Mikan Marjanović, na dužnosti zamjenika komandanta brigade.

Dvadesetosmog decembra stigao je u štab i Žarko Zgonjanin, takođe Kozarčanin, vrlo omiljen, hrabar i odlučan borac i rukovodilac, koji će u januaru 1944. primiti dužnost komandanta brigade. Donio je zapovjest štaba 4. divizije da brigada sa Gradiško-ljevčanskim odredom 31. decembra 1943. napadne Bosansku Gradišku.

POČETAK ŠESTE OFANZIVE

SITUACIJA PRED NAPAD NA BOSANSKU GRADIŠKU

U decembra 1943. snage 2. oklopne njemačke armije jednovremeno su započele operacije na teritoriji Sandžaka, istočne Bosne i Banije.

I dok su na Baniji operacije druge polovine decembra završene potpunim neuspjehom, u istočnoj Bosni su se upravo druge polovine decembra rasplamsale najžešće borbe u kojima su snage 2. oklopne njemačke armije nastojale pod svaku cijenu razbiti i odbaciti snage 3. korpusa iz doline Drine što dalje od Srbije. Za njemačkog okupatora krajem 1943. Srbija je bila najvažniji teritorij na Balkanu. U to vrijeme njemački vojnopравни komandant Srbije piše da je Srbija »ključ za cjelokupnu odbranu Balkana« . . .

S druge strane, približavanjem Istočnog fronta granicama Rumunije i Bugarske trebalo je na Karpatima i graničnim planinama Srbije sa Bugarskom organizovati front i zaustaviti dalje nadiranje Crvene armije. Zato teritorija Srbije je morala biti potpuno obezbeđena da na nju ne prodru jedinice NOV i POJ iz zapadnih krajeva Jugoslavije i spoje se sa jedinicama NOV i PO Srbije te ugroze cjelokupni sistem odbrane Balkana.

Procjenjujući situaciju krajem oktobra 1943. njemački komandant Jugoistoka (Balkana) pisao je: . . . »U ovom

trenutku glavna opasnost prijeti iz NDH. Crvene snage — partizani namjeravaju da iz Bosne prodru preko Drine.. „¹⁹⁰

I Vrhovni komandant NOV i POJ je krajem 1943. procjenio da je najvažniji strateški zadatak podjednako iz političkih i vojnih razloga što prije ojačati NOP u Srbiji i u vezi s tim naredio štabovima 2. i 3. korpusa i štabu 5. krajiške divizije da se pod svaku cijenu održe u dohni Drine i budu spremni za prodor u Srbiju.

Da bi pomogao snagama 3. korpusa i 5. krajiške divizije na koje su se druge polovine decembra sručile ogromne snage 2. oklopne njemačke armije, Vrhovni komandant je 24. decembra naredio štabu 5. korpusa da do kraja decembra koncentriše snage i napadne najjače neprijateljsko uporište u Bosanskoj Krajini, Banjaluku sa Bosanskom Gradiškom. Ovo naređenje je izdao zbog toga što je neprijatelj bio najosetljiviji u donjem toku Vrbasa, u dolini Sane, koje mu je područje služilo kao baza i oslonac za odbranu dalmatinske obale.

Štab 5. korpusa je za dva dana napravio plan najveće do tada operacije koje su ikada izvodile jedinice NOP i POJ jednovremenim napadom na Banjaluku i Bosansku Gradišku i demonstrativnim napadom na Prijedor i okolna uporišta. Na osnovu plana napisana je zapovijest 26. decembra koju je Vrhovni komandant odobrio i po kojoj je trebalo do 31. decembra koncentrisati snage korpusa i napasti neprijatelja.

¹⁹⁰ AVII NOV-N-T-313 Roll 189/7449011—24.

NAPAD NA BOSANSKU GRADIŠKU

Štab 5. korpusa je za izvođenje najveće do tada korpusne operacije u dolini Gomjenice, Sane i donjeg toka Vrbasa koju je po najvećem gradu koji su jedinice napadale, Banjaluci, nazvao »Prva banjalučka operacija« formirao 5 grupa.¹⁹¹

Napad na Bosansku Gradišku, Topolu i Bosanski Aleksandrovac izvodila je četvrta grupa sastava: 11. brigada, 1. bataljon 8. brigade i Gradiško-ljevčanski odred ojačam sa 1 baterijom topova

¹⁹¹ AVII k. 456 rg. br. 33/4.

Prva grupa, sastava 3. lička brigada 6. ličke divizije, 6. krajiška brigada 4. krajiške divizije, 13. krajiška brigada 10. divizije, Sanski odred i 1. artiljerijski divizion pod komandom štaba 4. krajiške divizije napada grad sa zapadne i sjeverozapadne strane do aerodroma Zalužani uključno istovremenim demonstrativnim dejstvom na neprijateljsko uporište Ivanjsku.

Druga grupa, sastava 5. kozaračka, 12. krajiška i 14. srednjebosanska brigada pod komandom štaba 11. krajiške divizije napada grad sa jugoistočne, istočne i sjeveroistočne, uključno i vanjsko uporište Klačnice.

Treća grupa, sastava 3. krajiška proleterska brigada 1. proleterske divizije, Udarni NOP odred i 2. artiljerijski divizion pod komandom štaba 3. krajiške proleterske brigade napada na grad sa južne i jugozapadne strane.

Četvrta grupa, sastava 11. kozaračka brigada, 1. bataljon 8. krajiške brigade, Gradiško-ljevčanski odred i 1. baterija topova napada Bosansku Gradišku, a demonstrativno Topolu i Bosanski Aleksandrovac.

Peta grupa, sastava 8. krajiška brigada, Podgrmečki odred, Kozarski odred, jedna baterija topova napada demonstrativno Prijedor, ruši prugu Omarska — Prijedor i Pijedor — Bosanski Novi.

Zapovjest štaba korpusa za napad dostavljena je štabu 4. divizije 27. decembra 1943., a upravo toga dana se nalazio u štabu divizije Žarko Zgonjanin, odakle je trebao da krene na Kozaru i primi dužnost komandanta 11. kozaračke brigade umjesto Miloša Šiljegovića, koji je postavljen na dužnost komandanta 11. krajiške divizije.

Stab 4. divizije je upoznao komandanta 11. brigade sa zapovješću štaba korpusa, posebno mu napisao izvodno zadatak brigade i naredio da odmah krene i čim stigne upozna štab brigade sa zadatkom. Dužnost komandanta brigade da primi po završetku operacije, jer vremena za primopredaju dužnosti nije bilo.

Početak napada svih jedinica korpusa u »Prvoj banja-lučkoj operaciji« bio je određen za 31. decembar u 22.00 časova.

Upoznavši se 28. decembra od Žarka Zgonjanina sa zadatkom brigade, štab brigade zbog kratkoće vremena donosi odmah odluku za pokret brigade prema Bosanskoj Gradiški i naređuje: Prvi bataljon iz sela Kuljana da odmah krene pravo bez zastoja u selo Sovjak; Drugi bataljon da odmah krene iz sela Bistrice u Gornje Podgradce; Treći bataljon da odmah krene iz sela Dragotinje u prvoj etapi do sela Međuvođa i Četvrti bataljon iz sela Vehke Zuljevice kreće u prvoj etapi do sela Koturova.¹⁹²

Svi bataljoni do 29. decembra moraju biti u određenim selima.

Već u pokretu, štab brigade je usmjeravao bataljone na pravce napada na Bosansku Gradišku, pa je 1. bataljon već bio usmjeren nizvodno desnom obalom Save, 2. od Podgradaca prema Bosanskoj Gradišci, a o upotrebi 3. i 4. bataljona razmišljano je i dalje u toku pokreta.

¹⁹² AVII k. 776-A, rg. br. 3/4.

Idućeg dana, 29. decembra 1. bataljon je stigao u Sovjak, 2. u Gornje Podgradce, 3. bataljon u Međuvođe, gdje ga je čekalo naređenje da odmah produži u selo Miloševo Brdo, a 4. bataljon pošto je stigao u Koturove poslije kraćeg odmora dobio je naređenje da produži u Gornje Podgradce.

Tako je za svega jedan dan pokreta brigada bila raspoređena u širem reonu Bosanske Gradiške.

Jedinice brigade su za 24 časa prešle prosečno 45 kilometara. Prvi bataljon od Kuljana do Sovjaka prešao je 45 kilometara, drugi bataljon 38—40 kilometara, treći bataljon 40 kilometara i četvrti bataljon 50 kilometara. Neprijatelja je zbunjivala brana kojom su se jedinice ove brigade kretale.

Jedinice brigade su bile raspoređene oko Bosanske Gradiške na udaljenosti od 20 kilometara. Kao što se vidi štab brigade je preduzeo sve mjere da neprijatelja iznenadi.

Međutim, iznenađenje nije bilo postignuto. U vezi s tim tu se steklo nekohko momenata. Pre svega još 12. oktobra 1943. kada je 11. brigada privremeno oslobodila Bosansku Dubicu u Bosanskoj Gradiški po naređenju komandanta 15. brdskog njemačkog korpusa bih su znatno povećane snage i zavedena najveća budnost.

Ustaške vlasti u Bosanskoj Gradiški, žandarmerija i Nijemci bez obzira što su znah da se 11. brigada nalazi u dohni Gomjenice i Sane stalno su izvidah pravce prema selima Gaštici, Podgradcima i Grbavcima i komanda 5. policijskog bataljona u Topoh je naredila stalno i neprekidno izvidanje pravaca prema sehma Romanovci i Vilusima.

Izviđanja se nisu samo svodila na osmatranje terena koji se u decembru obzirom na maglovito i oblačno vrijeme sa čestim padavinama nije mogao dobro ni osmatrati, već mnogo više na pronalaženje partizanskih saradnika, na prvom mjestu obavještajaca. Za ovaj zadatak vrbovan je znatan broj doušnika sa terena.

Četvrtog decembra upućen je borac 11. brigade Albin Revaj, krojač po zanimanju, rodom iz sela Trošelj u Topolu i Bosansku Gradišku.¹⁹³

Prije pokreta dobio je i spisak saradnika. Istog dana otkriven je u Topoli i uhapšen. O njegovom hapšenju komanda 5. policijskog njemačkog bataljona je napisala:

... »4. 12. 1943. u Vindhorstu (Topoli) uhvaćen je partizanski teklić Albert Revaj iz sela Trošelj, kotar Bosanska Gradiška, po zanimanju krojač. Kod njega je bila puška sa 30 metaka i razni spisi. U vezi s tim, njemačka policija je uhapsila 5 osoba ...«^m

Gestapo iz Bosanske Gradiške preuzeo je ispitivanje Albina Revaja zajedno sa spiskom saradnika. Najhitnije je naredio na osnovu proučenog spiska hapšenje glavnog partizanskog obaveštajca u Bosanskoj Gradiški »Selje«. Ovaj obaveštajac, živeći stalno na oprezu u poslednji momenat je umakao na slobodnu teritoriju u Podgradce i opravdano se naljutio na nebudnost. Posebno je ljut bio na praksu da se imena saradnika daju neodgovorno pojedininim borcima radi nabavke materijalnih sredstava, iako je to sasvim sporedan zadatak, pa čak i nije zadatak obaveštajaca.

Posljedice hapšenja Revaja koji je sve rekao što je znao i umio da kaže bile su teške. Pored 5 uhapšenih saradnika u Topoli, 8 dana kasnije uhapšeni su u selima Celinovcu i Gornjim Kijevcima noću 11/12. decembra slijedeći:

¹⁹¹ AVII k. 457-A, rg. br. 22/4.
AVII k. 152-A, rg. br. 15/13—6.

... »Jurašek Stanislava, Drozdek Rozalija, Hermina Kazminčuk, Sofija Kućak, Sebastijan Kućak, Dukić Zivka svi iz Čelinovca i Sokčević Dragutin iz Gornjih Kijevaca.«¹⁹⁵

Zbog masovnog hapšenja nastalog provalom Albina Revaja područni obavještajni centar Kozarskog vojnog područja nije mogao dati detaljnije podatke o neprijateljskim snagama u Bosanskoj Gradiški štabu 11. brigade. Šef tog obavještajnog centra Milanović pisao je tada Glavnom obavještajnom centru 5. korpusa da je »na sektoru Rezervnog obavještajnog centra Bosanska Gradiška obavještajna služba u izvjesnom zastoju radi hapšenja o kojem smo vas ranije izvjestih«.¹⁹⁶

Sa druge strane neprijatelj je sve više pojačavao svoju obavještajnu mrežu.

Komandant 5. pohcijskog bataljona je sa 500 policajaca napao 28. decembra sela Romanovce i Viluse, kojom prilikom najveći broj partizanskih saradnika i obavještajaca je morao pobjeći u Grbavce i Podgradce. I to je bio sastavni dio plana izviđanja terena Gradiškog Podkozarja.

U formiranju svoje obavještajne službe istakao se kotarski predstojnik u Bosanskoj Gradišci, Mostarčić, koji uplašen za svoju glavu ne vjerujući nikome održava skoro svakodnevno sastanke sa doušnicima sa terena. Ustaški logornik Vlašić ne znajući o čemu se radi sumnja u Mostarčića i optužuje ga ustaškoj nadzornoj službi u Zagrebu. Dolaze 2 izvidnika, utvrđuju na licu mjesta ispravnost u ustaškom pogledu kotarskog predstojnika i podnose glavnom ravnateljstvu ustaškog redarstva vlade NDH poseban izvještaj.¹⁹⁷

¹⁹⁵ AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/394.

¹⁹⁶ VIA Prag, F-6/719.

¹⁹⁷ AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/394.

Dvadesetsedmog decembra 1943. 2. bojna 7. lovačke pukovnije 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruga po naređenju komandanta 15. brdskog njemačkog korpusa napustila je Bosansku Gradišku i istog dana stigla u Gornji Seher, južnu periferiju grada Banjaluke i smjenila na položaju 3. bojnu 13. lovačke pukovnije istog zdruga.

Treća bojna 13. lovačke pukovnije izvršila je 28. decembra pokret u Bosansku Gradišku i zauzela položaje koje je do tada držala 2. bojna 7. lovačke pukovnije.

Smjenu je komandant 15. brdskog njemačkog korpusa izvršio zbog toga što je 25. decembra dobio provjerenе podatke da će 31. decembra uslijediti napad 5. korpusa jednovremeno na Banjaluku i Bosansku Gradišku pa da bi pokidao veze partizanskih saradnika u tim bojnama i tako onemogućio predaju, izvršio je zamjenu bojni.¹⁹⁸

U toku dana, 28. decembra 10. satnija 3. bojne 13. lovačke pukovnije pojačana sa 20 domobrana 12. satnije zaposjela je uporište na 15. kilometru od Bosanske Gradiške prema jugozapadu.

Istog dana pojačana je i žandarmerijska stanica u koloniji Dubrava.¹⁹⁹

Tridesetprvog decembra upućene su jače domobranske, žandarmerijske i tajne ustaške patrole prema Obradovcu, Lužanima i sve do Podgradaca gdje je utvrđeno prikupljanje partizana.

Kotarski predstojnik Mostarčić, čim je od svojih došnika doznao za ovo prikupljanje partizana naredio je da se izda iz kotarskog magacina 110 pušaka mjesnim ustašama koje će zajedno sa vojskom braniti grad.

Zapovjednik 3. bojne je naredio užurbano utvrđivanje položaja oko grada na nasipima.

^m AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000529.
AVII k. 57, reg. br. 15/35.

Gestapo i -ustaška policija u gradu su zaveli vanrednu kontrolu svih lica i stavili pod prismotru sve kuće u kojima su stanovah njima poznate pristalice narodno-oslobodilačkog pokreta.

Iz grada su prenešeni arhiva, sva značajnija dobra i novčana sredstva u Staru Gradišku.

O koncentraciji partizana obavješten je zapovjednik 3. bojne ustaškog odbranbenog zdruga u Staroj Gradiški, koji je pred komandantom 15. brdskog korpusa bio lično odgovoran za odbranu pontonskog mosta preko Save, pa prema tome bio je i najodgovorniji za odbranu Bosanske Gradiške.

U Bosanskoj Gradiški su se 31. decembra 1943. nalazila slijedeće neprijateljske snage: 3. bojna 13. lovačke pukovnije sa 560 ljudi; satnija opkopara (četa inžinjerije) sa 150 ljudi; Gestapo sa četom feldžandarmerije sa 195 ljudi; jedna četa policajaca sa 180 ljudi; mjesnih ustaša 110; žandarma u gradu i iz okolnih stanica 130 i 3. bojna ustaško-odbranbenog zdruga sa 900 ljudi.²⁰⁰

U Lijevcu Polju bile su slijedeće neprijateljske snage: u uporištu Gornja, Srednja i Nova Topola: snage 5. i 7. policijskog bataljona sa 640 ljudi; u uporištu Bosanski Aleksandrovac snage naoružanih folksdojčera sa 100 ljudi; u uporištu Junuzovci: snage 7. policijskog bataljona sa 100 ljudi i u uporištu Maglajani snage 7. pohcijskog bataljona sa 60 ljudi.²⁰¹

Ukupno neprijateljskih snaga u Bosanskoj Gradiški, Topoli i drugim neprijateljskim uporištima u Lijevcu Polju 31. decembra 1943. bilo je 3.125 ljudi ih 3. puta više nego što su to iznosile snage 11. brigade i Gradiško-ljevačkog odreda.

AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/381.
^{MI} AVII k. 457-A, rg. br. 38/1—5.

Komanda 15. brdskog njemačkog korpusa — operativno odjeljenje, ili I-a (ajn A) kako su ga u njemačkoj vojsci zvali, razradilo je plan odbrane Bosanske Gradiške.

Plan se u osnovi zasnivao na odbrani pontonskog mosta s tim da ta odbrana počne u reonu 15. kilometara zapadno od Bosanske Gradiške, gdje dati najjači otpor kako bi se partizanske snage u prvom naletu izmrcvarile i oslabile. Zatim na liniji Obradovac—Bukovac, slijedećoj nasip oko grada i četvrta linija odbrana grada i pontonskog mosta.

Na svim linijama trebalo je dati takav otpor da dok partizani stignu do pontonskog mosta njihove snage budu razbijene i nesposobne za napad na most, gdje će se povući snage sa svih linija sem uporišta 15 km zapadno od Bosanske Gradiške, koje ima da se žrtvuju primajući prvi najjači udar.

U vezi s tim zadatkom, zapovjednik 3. bojne 13. lovačke pukovnije naredio je zapovjedniku 10. satnije da po naređenju najviše njemačke komande ima u reonu 15 km zapadno od Bosanske Gradiške cijela satnija domobrana da se žrtvuje i izgine, ali partizane ne smiju propustiti.

Zapovjednik satnije i njegovi domobrani su imali sasvim drukčije mišljenje i od zapovjednika bojne, a još više od Nijemaca. Nisu bili spremni da se žrtvuju, niti ginu ni za Nijemce, ni za ustaše. Razmišljali su kako da u ovoj teškoj situaciji u kojoj su se našli spasu živote.

I dok su se Nijemci i ustaše grozničavo pipremali za odbranu pontonskog mosta u Bosanskoj Gradiški vršeći poslednje pripreme 31. decembra, istog dana 11. brigada i Gradiško-ljevčanski odred su vršili poslijednje pripreme za napad jednovremeno na Bosansku Gradišku i Topolu. Do 31. decembra nije stigao bataljon 8. krajiške brigade,

koji je po zapovjesti štaba 5. korpusa, trebao da se stavi pod komandu 11. brigade i učestvuje u napadu.

Ujutru, 31. decembra štab 11. brigade je održao sastanak sa štabovima bataljona, štabom Gradiško-ljevčanskog odreda i komandama prištabskih jedinica u vezi predstojećeg napada na Bosansku Gradišku i demonstracija napada na Topolu.

Na sastanku komandant brigade upoznao je prisutne da glavnina snaga korpusa napada noću 31. decembra 1943. na 1. januar 1944. jednovremeno Banjaluku i Bosansku Gradišku i sva uporišta neprijatelja u dolini donjeg toka Vrbasa, Gomjenice i Sane.

U sklopu ove opsežne operacije zadatak 11. brigade i Gradiško-ljevčanskog odreda je bio da napadne i likvidira neprijateljske snage u Bosanskoj Gradiški i Topoli. Te snage u daljem izlaganju komandanta brigade nisu bile velike. Ukupno oko 1.000 Nijemaca, ustaša i domobrana.

Zatim je iznijeo da je neprijatelj dobro utvrđen, da ima dosta ustaša i Nijemaca koji će se žilavo boriti pa zato treba zaobići jača utvrđenja neprijatelja i što prije prodrijeti do pontonskog mosta koji treba porušiti. Na kraju, komandant brigade je pitao koji se štab bataljona javlja da izvrši obilazak Bosanske Gradiške i napadne grad sa istočne strane. Za ovaj zadatak se javio štab 3. bataljona čiji je veći broj boraca i rukovodilaca bio sa ovog terena i kao takvi dobro poznavali teren. Potom je komandant brigade iznio glavni cilj napada rušenje pontonskog mosta na Savi i da tome cilju treba da teže sve jedinice brigade.

Ovom cilju štab brigade je podredio i plan napada po kojemu su bataljoni dobili slijedeće zadatke:²⁰²

Prvi bataljon, ojačan minerskom grupom vrši napad na Bosansku Gradišku sa zapadne strane pravcem Vrbaška — Bosanska Gradiška. Zadatak: uništiti neprijateljske snage na prvom i drugom nasipu, izbiti nizvodno obalom Save u centar grada, razbiti neprijateljske položaje oko mosta i omogućiti minerskoj grupi da most minira i poruši.

Drugi bataljon od sela Bukovca prodire cestom Bosanska Dubica — Bosanska Gradiška pravo u centar grada sadejstvujući 1. bataljonu lijevo i 4. bataljonu desno, a po izbijanju u centar grada progoni i uništava zaostale neprijateljske grupe.

Treći bataljon, ojačan minerskom grupom iz minerske čete brigade prelazi cestu Banjaluka — Bosanska Gradiška, prolazi između Dubrava i Liskovca pravo na k. 95 i k. 96, gdje zauzima položaje i sa istočne strane napada Bosansku Gradišku uzvodno obalom Save sa zadatkom što prije ovladati neprijateljskim položajima na nasipima, prodrijeti do mosta koji porušiti ukoliko se savlada i razbije neprijateljska odbrana prije prodora 1. bataljona sa zapada, a ako prodru oba bataljona jednovremeno, onda obadve minerske grupe zajednički miniraju i ruše most.

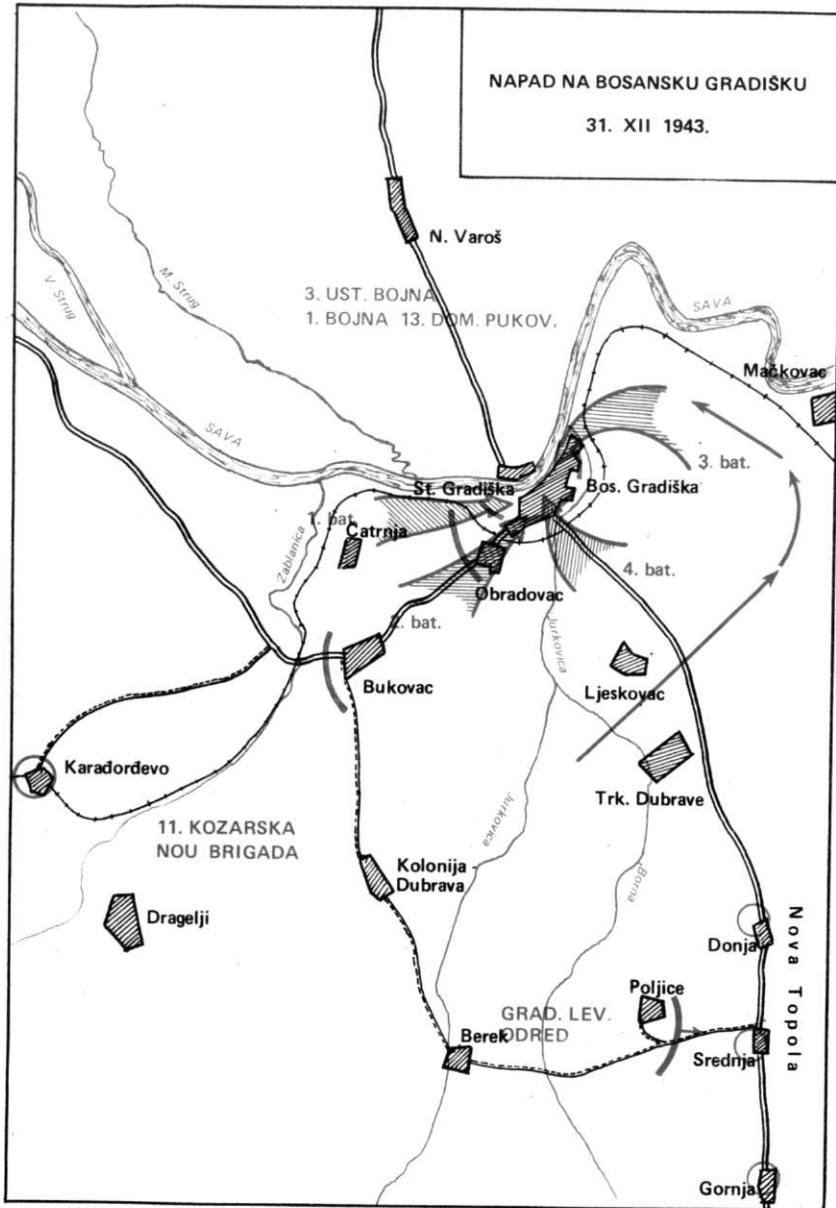
Četvrti bataljon napada cestom Banjaluka—Bosanska Gradiška sa zadatkom što prije ovladati »banjalučkim« mostom, zatim gradskim parkom, a onda sadejstvujući 2. bataljonu lijevo i 3. bataljonu desno prodire u centar grada.

Po izvršenom rušenju mosta na Savi 1. i 3. bataljon zauzimaju položaje na desnoj obali Save i ne dozvolja-

²⁰³ AVII k. 776-A, rg. br. 3/4.

NAPAD NA BOSANSKU GRADIŠKU

31. XII 1943.

vaju neprijatelju forsiranje rijeke i dalji prodor prema Banjaluci.

Gradiško-ljevčanski odred demonstrativno napada neprijateljsko uporište Topolu i ne dozvoljava napad neprijatelja u leđa jedinicama 11. brigade.

Kozarski odred dobio je još 28. decembra od štaba 11. brigade zadatak da posjedne položaje prema Prijedoru i Bosanskoj Dubici i ne dozvoli prodor neprijatelja na tom pravcu, kao i pravcu prema Bosanskoj Gradiški.

Štab brigade za vrijeme napada nalazio se u selu Dragelji.

Po završetku sastanka, štabovi bataljona i štab Gradiško-ljevčanskog odreda te komande prištabskih jedinica su požurili do svojih jedinica radi pripreme za pokret i organizaciju napada po dobivenim zadacima.

Koristeći oblačno i maglovito vrijeme, bataljoni su krenuli oko 16.00 časova kada se već smrkavalo i stigli na polazne položaje oko 18.00 časova po već potpunom mraku.

Početak napada bio je određen za 22.00 časova. Bataljoni su od polaznih položaja do Bosanske Gradiške bili udaljeni: 1. bataljon Vrbaška—Bosanska Gradiška 9 km; 2. bataljon Dragelji—Bosanska Gradiška 12 km; 3. bataljon Dragelji—Bosanska Gradiška preko istočne strane k. 95 i k. 96 zaobilazno oko 16 km i 4. bataljon Dragelji—Bosanska Gradiška 12 km.

Za pristizanje do prve linije odbrane i prelaz u napad bilo je dovoljno vremena, izuzev za 3. bataljon.

Pokrete kolona bataljona tajno su osmatrali doušnici kotarskog predstojnika i vrlo brzo, jedan sat prije bataljona stigli u grad da ga obavijeste o nailasku partizana. Ovaj u stalnoj pripravnosti sa novcem i najpovjerljivijom arhivom bježi preko mosta u Staru Gradišku.²⁰³ Sa njime bježi i ustaški logornik Vlašić sa svojom

A VII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 7/390.

arhivom, novcem i dragocjenostima, ali se ne zaustavlja u Staroj Gradiški, već bježi dalje prema Zagrebu govoreći usput Mostarčiću i župniku Zupančiću da ide navodno tražiti pomoć. Mostarčić se neuzdržava da Zupančiću ne kaže o Vlašiću:

»Eto, taj naš logornik koji je dobio u ličnu svojину 3 sprske radnje, koji se domogao najvećih dragocjenosti u gradu i okolici sada bježi i nosi to svoje blago što dalje od Bosanske Gradiške.«

Još bi Mostarčić i Zupančić razgovarali o Vlašiću da nije odjednom počela borba svugdje oko grada. Mostarčić iz Stare Gradiške telefonski javlja župskoj redarstvenoj oblasti Nova Gradiška: . . . »Borba je vrlo žestoka, jer partizani imaju zadaću da po svaku cijenu zauzmu i unište pontonski most..«^{2M}

Svi bataljoni brigade su jednovremeno napali spoljnu odbranu grada na nasipima, snažnom vatrom i ručnim bombama razbili neprijatelja, prodrli kroz 1. i 2. liniju rovova i bunkera te izbili za sat vremena u centar grada. Prvi je izvršio proboj 1. bataljon koji je i prvi stigao do pijace u samom centru grada. Uporedo sa 1. bataljonom prodirao je desno 2. bataljon. Najžešći okršaj je imao 4. bataljon na »banjalučkom« mostu, ali kada su 1. i 2. bataljon prodrli u centar grada, neprijatelj je na mostu trpio vatru sa desnog boka i iz pozadine. I pored toga neprijatelj je iz bunkera na strani mosta prema gradu davao žestok otpor kao i sa položaja oko mosta sve dok ga 4. bataljon nije slomio. Tada se povukao u park gdje je ponovo pružio otpor, ali okružen sa tri strane od 1, 2. i 4. bataljona uz teže gubitke brzo se povukao prema mostu.

^{2M} AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/391.

Treći bataljon je vrlo brzo prodro preko neprijateljskih položaja na obadva nasipa. Neprijatelj je bio prosto pregažen i sve tri čete ovog bataljona su jurišale prema mostu. Lijevo obuhvatno i sa čela izbile su 1. i 2. četa pred katoličku crkvu koja se nalazila sasvim blizu mosta i koju su ustaše sa okolnim zgradama utvrdile za kružnu odbranu u sistemu odbrane mosta. Teren ispred crkve je bio ograđen žicom, a ispred žice postavljene pješadijske mine što je pomoglo ustašama da sa tim preprekama i jakom vatrom zaustave prodor pomenutih četa 3. bataljona. Desno od ovih dviju četa obalom Save prodirala je 3. četa na čelu sa komandirom čete Stojanom Subotićem i političkim komesarom Milanom Bošnjakom. Komandir čete Stojan Subotić, kada je četa izbila na most zatražio je da odmah priđe minersko odjeljenje i sa eksplozivom minira most. Ali, od minerskog odjeljenja nije bilo ni traga, ni glasa. Šta se ustvari desilo?

Minersko odjeljenje opterećeno sa 50 kg eksploziva, a toliko i raznog alata te druge ratne opreme nije moglo pratiti borce u jurišu koji su u mrkloj noći odjednom nestali. Minersko odjeljenje je zaostalo prebacujući se preko kanala, močvara i gliba te izgubilo orijentaciju. Uzalud je štab bataljona slao kurire da ih nađu. Vratili su se sa izvještajem da minera nigdje nema. Štab bataljona tada šalje kurire do štaba brigade da pošalje novo minersko odjeljenje sa eksplozivom za rušenje mosta. U tom traganju za minerima prolazila je tamna noć pod čijim okriljem je trebalo minirati most.

I ustaše su iskoristile noć da još više utvrde uporišta sa obe strane mosta na desnoj obali Save u kojima je bilo oko 600 ustaša. Preostale snage ustaša na lijevoj obali Save prema Bosanskoj Gradiški zauzele su položaje na samoj obali i pripremile teška i automatska oružja za otvaranje vatre po jedinicama 11. brigade.

Treća četa 3. bataljona ostala je na mostu sve do svanuća. Kada je svanuo 1. januar 1944. ustaše su jednovremeno otvorile jaku vatru sa lijeve obale Save iz teških minobacača i mitraljeza po 3. četi 3. bataljona i ostalim jedinicama brigade. Istovremeno i ustaše iz uporišta kod katoličke crkve otvorile su vatru. Ustaše su nakon otvaranja vatre izvršile i juriš, ali su uz velike gubitke povraćene natrag u uporište. Tom prilikom je teže ranjen i zapovjednik ustaša Bosak Stjepan. On predaje tada komandu zapovjedniku blagajne glavnog ustaškog stana u Zagrebu Ivanu Terziću, koji se zatekao u Bosanskoj Gradiški na dopustu kod svoje porodice.²⁰⁵ Po uputama ranjenog Bosaka, Terzić sa ustašama 1. januara brani most uz velike gubitke. Mnogo je ustaških lješeva oko mosta.

Najžešću borbu sa ustašama oko mosta vodila je 3. četa 3. bataljona u kojoj su tada teško ranjeni komandir 3. čete Stojan Subotić i komandir 1. čete Lazo Popović. Komandu nad četom je tada preuzeo politički komesar Milan Bošnjak.

I dok su jedinice brigade vodile borbu u Bosanskoj Gradiški, te iste noći Gradiško-ljevčanski odred je demonstrativno napadao Topolu. Ovaj odred sa protivtenkovskim topom koji mu je bio dodijeljen zauzeo je položaje na 50 m od ceste. Neprijatelj iz Topole ocjenivši da je brojno neuporedivo jači vrši tri juriša na odred, ali je svaki put bio odbijen. Stab Gradiško-ljevčanskog odreda koji u toku noći nije imao vezu sa brigadom, prije podne uspostavio je vezu sa štabom 4. bataljona od koga je doznao da Bosanska Gradiška nije oslobođena i da će vjerojatno doći do povlačenja.

^m AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/391.

Štab odreda se zbog topa da ne bi pao u ruke neprijatelju povukao na 500 m od ceste držeći i dalje u blokadi Topolu.

Preko dana 1. januara vladalo je relativno zatišje sa prepucavanjem s jedne i druge strane, kako u Bosanskoj Gradiški tako i u Topoli.

Jedanaesta brigada i Gradiško-ljevčanski odred očekivali su da padne mrak pa da ponovo pređu u nove napade. Neprijatelj se za to vrijeme utvrđivao i pojačavao odbranu. I u Banjaluci snage korpusa su se 1. januara povukle na periferiju grada pripremajući se za novi napad noću 1/2. januara 1944.

Komandant 15. brdskog njemačkog korpusa je od početka napada svakih pola časa slao radio-depeše komandi 2. oklopne armije izvještavajući o sve kritičnijoj situaciji tražeći da pomoć stigne što prije dok nije kasno. Komandant 2. oklopne njemačke armije koji je znao još 26. decembra da će jedinice 5. korpusa napasti Banjaluku i u vezi s tim naredio 28. decembra da brzopokretne jedinice 92. i 901. motorizovani pukovi prekinu operacije u Istočnoj Bosni i budu spremni za pokret u Bosansku Krajinu. Ujutru 1. januara 1944. naređuje 901. motorizovanom puku jačine 3.000 vojnika koji se nalazi u reonu Županje u Slavoniji da sa 234 kamiona i 25 tenkova odmah krene. Puk ne može odmah krenuti zbog nedostatka goriva. Popunjen je gorivom tek poslije podne i krenuo. General Rendulić obavještava generala Lejzera da je puk krenuo ujutru 1. januara. Lejzer nestrpljivo očekuje pristizanje 901. puka oko podne 1. januara, ali ga nema. Šalje izviđačke avione prema Novoj Gradiški i Slavonском Brodu, ali ovi obavještavaju da od puka nema ni traga ni glasa. Zna da će puk stići, ali se plaši podjednako i za Banjaluku i za situaciju u Bosanskoj Gradiški da ne dođe do rušenja mosta. U tom slučaju zapečaćena

je sudbina Banjaluke. Odlučuje da utvrdi stvarno stanje u Bosanskoj Gradiški i šalje iz Banjaluke jednu ojačanu četvu na 20 kamiona da pod zaštitom tenkova i uz stalno dežuranje aviona u vazduhu prodre u Bosansku Gradišku i pojača odbranu mosta kako bi mogao preći preko istog 901. oklopni motorizovani puk.

Gradiško-ljevcanski odred dočekuje ovu četvu i tenkove te je u bliskoj borbi ubijeno i ranjeno veći broj Nijemaca.²⁰⁶ Ipak prvih 7 kamiona sa tenkovima se probio prema Bosanskoj Gradiški, a ostali su natjerani natrag u Banjaluku.

Ovih 7 kamiona sa tenkovima stiglo je na 2 km od Bosanske Gadiške do groblja — naselje Nasip, gdje ih dočekuje 4. bataljon i uz pomoć 3. bataljona razbijaju ih. Ubijen je veliki broj Nijemaca, zapaljeno 4 kamiona a ostali pod zaštitom tenkova i uz podršku avijacije uspevaju da pobjegnu odvozeći svoje poginule i ranjene. Tom prilikom 4. bataljon na Vasića Groblju od aviona je imao 2 poginula i više ranjenih boraca.

Uveče 1. januara 1944. stiže 901. njemački oklopni motorizovani puk u blizinu Bosanske Gradiške.

Stab 11. brigade procjenjuje da u takvoj situaciji neće moći savladati neprijatelja u gradu i donosi odluku poslije podne o povlačenju svih jedinica iz grada na liniju Greda—Jazovac—Mašići.²⁰⁷

Do uveče 1. januara 1944. brigada je imala 2 poginula i 53 ranjenih boraca.

Gradiško-ljevcanski odred je imao 2 poginula, 1 ranjenog i 2 nestala.

Po naređenju štaba brigade Gradiško-ljevcanski odred se 1. januara uveče povukao u Donje Podgradce.

²⁰⁴ AVII k. 768-A, rg. br. 23/1.

²⁰⁷ AVII k. 776-A, rg. br. 3/4.

Na 15. km zapadno od Bosanske Gradiške 2. bataljon je 1. januara uspio primorati zapovjednika 10. satnije 3. bojne Jozu Smerdu da preda satniju jačine 110 domobrana sa svom opremom i naoružanjem.

Stab brigade povlačeći snage na liniji Greda—Jazovac—Mašići planirao je da 2. januara nastavi borbe u Lijeve Polju zatvarajući pravac prema Banjaluci izvodeći manevarsku odbranu sve do Klačina.

Međutim, naišao je 901. oklopni motorizovani puk sa 25 tenkova i toliko oklopnih izviđačkih kola i motorizovanom pješadijom sa kojim 11. brigada nije mogla ni vremenski, ni tehnički voditi borbu. Ovaj puk Nijemaca je bio brzopokretan na ravničastom i brežuljkastom terenu kakvo je bilo Lijeve Polje.

Sa druge strane došla je do punog izražaja upotreba tenkova i oklopnih izviđačkih kola protiv kojih se brigada nije mogla boriti jednostavno zbog toga što nije imala protivtenkovska oruđa. Izrazita prednost je bila na strani neprijatelja.

Komandant 2. oklopne njemačke armije naredio je ovom puku da pristizanjem u Bosansku Gradišku prvo odbaci što dalje prema planini Kozari partizane kako bi obezbjedio most, a onda da produži za Banjaluku.

Sutradan, 2. januara 1944. 901. njemački oklopni motorizovani puk krenuo je u napad na 11. kozaračku brigadu.

Jedanaesta brigada se nalazila 2. januara na liniji Greda—Jazovac—Mašići u prikupljanju za pokret prema Klačinama.²⁰⁸ Drugi bataljon se nalazio između Grede i Kijevaca na koji je iznenada napao 901. njemački puk preko Kolonije Dubrava sa 9 tenkova, većim brojem izviđačkih borbenih kola i motorizovanom pješadijom. U že-

²⁰⁸ AVII k. 776-A rg. br. 3/4.

stokoj bliskoj borbi sa neprijateljskim tenkovima i motorizovanom pješadijom 2. bataljon je pretrpio teške gubitke od 9 poginulih i 8 ranjenih boraca.

Među poginulim je bio i politički komesar čete u 2. bataljonu Milan Borovnica, rodom iz sela Jablana, opština Laktaši. Sa njim je poginula i vrlo hrabar borac Hatidža Burazorović.

Ukupno je brigada imala gubitke od 11 poginulih i 61 ranjenog borca.

Kada se 11. kozaračka brigada poslije podne povukla iz Bosanske Gradiške žandarmi su se prvi put vratili sa lijeve obale Save u grad preko mosta i kao prvo naredili da se pokupe poginuli domobrani, žandarmi, Nijemci i ustaše. Na gomili je izbrojano 98 poginulih.

Ustaška bojna iz Stare Gradiške braneći most imala je mnogo više gubitaka, ali satnik Bosak nije žandarmima dozvolio prebrojavanje poginulih i ranjenih ustaša, već su ih odmah odvozili u Staru Gradišku.²⁰⁹

Zarobljeno je 133 domobrana i 1 domobranski oficir.

Po povlačenju brigade iz Bosanske Gradiške ustaše su za odmazdu obesili na mostu 9 građana. Istovremeno, uhvatili su ranjenog vodnika Veljka Kragulja i na zvijerski način ga ubili.

Brigada se 2. januara po naređenju štaba divizije povukla iz grada u selo Grbavce gdje su jedinice prenoćile, a sutradan 3. januara izvršen je pokret u sela Jablanicu, Sovjak, Miloševo Brdo, Gornje Podgradce na odmor.

Četvrtog januara održana je sa štabovima bataljona i komandom tehničke čete analiza tek izvršenog napada na Bosansku Gradišku.

²⁰⁵ AVII k. rg. br. 46/6—12.

Štab brigade i štabovi bataljona nisu bili zadovoljni akcijom smatrajući da zadatak nisu izvršili, jer nisu most porušili.

Međutim, strategijski plan Vrhovnog komandanta i štaba 5. korpusa bio je ostvaren. Operacija njemačkih snaga u istočnoj Bosni bila je prekinuta, bile su prije vremena navučene u Bosansku Krajinu i tako postepeno gubile inicijativu koju su do tada imale.

U ovoj borbi sve naše jedinice odlikovale su se velikom udarnošću i upornošću, a neke jedinice u osvajanju jakih neprijateljskih uporišta pokazale su pravi heroizam.

Jedinice 11. brigade zadržale su se u selima Sovjaku, Jablanici, Miloševu Brdu i Gornjim Podgradcima do 7. januara odakle su izvršile pokret prema dolini Sane i Gomjenice i po naređenju štaba brigade razmjestile se u selima: 1. bataljon u Dragotinji, 2. bataljon u Babićima, 3. bataljon u Pruscima i 4. bataljon u selu Babićima.

PONOVNI NAPAD NEPRIJATELJA NA PODRUČJE KOZARE

Komandant 2. oklopne njemačke armije zbog »Prve banjalučke operacije« primoran je da prekine operacije u Istočnoj Bosni krajem decembra 1943. i počne operacije u Bosanskoj Krajini 3. januara 1944. godine. Toga dana napalo je na slobodnu teritoriju Bosanske Krajine sa svih strana od Sarajeva, Zenice, Doboja, Dervente, Imotskog 116.000 Nijemaca uz podršku četenika kao vodiča i obaveštajaca.

Glavni cilj je Jajce, gdje se nalazi vrhovno rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije i na čelu sa drugom Titom, koje treba uništiti.

Iz Doboja kreće u napad 1. brdska njemačka divizija jačine 20.000 ljudi pravcem Teslić — pl. Borja — Vlašić — Jajce pod šifrovanim nazivom »Valdrauš« (huk šume).

Od Dervente preko Prnjavora kreće pomoćna borbena grupa sastavljena od borbene grupe 187. njemačke rezervne divizije i 2. kavkaskе brigade 1. kozačke divizije ukupno oko 15.000 ljudi pod šifrovanim nazivom »Nappkuhen« (pogača).

Pristizanjem u reon Banjaluke pomoćna borbena grupa se odvaja i pod komandom 15. brdskog njemačkog korpusa priprema napad na slobodnu teritoriju područja Kozare pod šifrovanim nazivom »Brandfakel« (buktinja).

Ovo nije bio simboličan naziv, već stvaran po kojemu je na osnovu naređenja generala Lejzera trebalo sve spaliti i uništiti na području Kozare kako ljude, tako i imovinu. To najbolje potvrđuje komandant 1. kozačke divizije general Panvic koji navodi da je dobio naređenje da opustoši čitave predjele u ovoj operaciji i da je to izvršio.²¹⁰

Zbog teške situacije u reonu Bosanske Kostajnice iz sastava 2. kavkaskе brigade 1. kozačke divizije neposredno prije početka napada upućen je 6. terečki puk u Kostajnicu, a sastavu 2. brigade ostali su 3. i 5. puk ukupnog brojnog stanja 5.000 ljudi. Borbena grupa 187. rezervne njemačke divizije je imala 7.000 ljudi što čini 12.000 neprijateljskih vojnika koji su bili spremni za operaciju »Brandfakel«.

Komandant 15. brdskog korpusa donio je odluku o angažovanju 2. kavkaskе brigade na sjevernim padinama Kozare na ravničastom i brežuljkastom zemljištu gdje brigada kao konjička jedinica može doći do punog izražaja.

Borbenu grupu 187. rezervne njemačke divizije treba angažovati preko planine Kozare sa juga prema sjeveru s ciljem da se kod sela Vojskove susretne sa 2. kavaskom brigadom te udruženim snagama produže dejstvo prema luku Una—Sana.²¹¹

Za početak napada 2. kavkaskе brigade određen je 8. januar sa polaznih položaja Bosanska Gradiška—Orahova. Sa tih položaja nastupati preko Podgradaca i Jablanice prema Vojskovoju i dalje prema Knežici.

Njemačka 187. rezervna divizija nastupa sa polaznih položaja Klačnice — Ivanjska — Bistrica prema Lisini i

²¹⁰ AVII k. 21 rg. br. 40/1.

²¹¹ AVII NAV-N-T-314 Holl 561/181.

dalje prema Vojskovoju sa početkom napada 12. januara 1944.

Njemački komandant je predviđao svojom odlukom takav razvoj situacije da će dejstvom 2. kavkaskе brigade i 187. njemačke divizije partizani biti nabačeni u planinu Kozaru i tu biti uništeni.

Brigada je uspjela manevrom da izbije u reon Maslin Baira, gdje je prikupila snage i tako nije dozvolila neprijatelju da je razbije.

Na sektoru Bosanske Gradiške ostao je Gradiško-ljevčanski odred sa zadatkom da sprječava prodor neprijatelja na slobodnu teritoriju i obezbeđuje bolnicu u selu Jablanici, a pred jačim snagama neprijatelja povlači se prema Vojskovoju sa osobljem bolnice i ranjenicima.

Druga kavkaska brigada je krenula a napad 8. januara zauzimanjem sela Vrbaške. To su bili prednji dijelovi koji su produžili idućeg dana do Trebovljana i tu zanoćili.

U toku noći Gradiško-ljevčanski odred je napao neprijatelja i protjerao ga natrag u Vrbašku. Tada pristižu i glavne snage i u toj borbi Gradiško-ljevčanski odred ima 4 ranjena borca, ali ne napušta položaje dok se ne evakuše bolnica. Neprijatelj sa konjicom u brzom naletu zarobljava teški mitraljez koji borci odreda uspjevaju prethodno onesposobiti. Tom prilikom poginula je jedna drugarica.²¹²

Noću 11/12. januara odred se prebacio u selo "Vojskovo" odakle je po naređenju štaba 11. brigade slao patrole prema Bosanskoj Dubici, Orahovoj, Bosanskoj Gradiški i Lijeveče Polju.

Dok je Gradiško-ljevčanski odred vodio teške borbe sa 30 puta jačim neprijateljem, 11. brigada je izvršila ne-

²¹² AVII k. 1626 rg. br. 17/1.

koliko napada, prije napada borbene grupe 187. rezervne njemačke divizije sa pravca Ivanjske i Bistrice.

Noću 9/10. januara 4. bataljon je uništio na Gugunovoj Glavici (južne padine planine Kozare) jednu satniju ustaša koje su Nijemci postavili prije početka ofanzive da im posluži kao otporna tačka i obavještajni punkt. Bataljon je uspio da likvidira ustaškog satnika sa svim komandnim osobljem. Zarobljeno je 5 ustaša. Plijen: puške, automati, puškomitraljezi, ostala ratna oprema i 5 konja.

Noću 10/11. januara 1944. 1. i 3. bataljon napali su I. bojnu 11. gorske pukovnije u Donjoj Dragotinji. Ubijeno je i ranjeno 8 domobrana, a bataljoni su imali 1 poginulog borca.

Jedanaestog januara 1. bataljon je odbio 1. bojnu II. gorske pukovnije koja je pokušala nasilno izvidati teren, a istočno od Brezičana. Bataljon je imao 1 poginulog i 6 ranjenih boraca.

Dvanaestog januara borbena grupa 187. rezervne njemačke divizije krenula je preko Mrakovice prema Vojskovoj. Na Bešića Poljani iz zasjede ih je dočekaio 2. bataljon, ubio 5, a ranio nepoznat broj njemačkih vojnika.²¹³

Trinaestog januara po naredjenju štaba brigade 1. i 3. bataljon su krenuli sa terena Karana na Maslin Bair. Za njima je krenuo i Kozarski odred.

Neprijatelj je za 2 dana prešao preko Kozare i već 14. januara brigada ga je napala i potisla u garnizone u Bosanskoj Dubici i Kostajnici.

Polovinom januara ponovo je uspostavljena slobodna teritorija područja Kozare. Neprijatelj je satjeran u uporišta pored Une odakle je češće vršio ispade radi pljačke i nasilnog izviđanja.

²¹³ AVII k. 776-A rg. br. 3/4.

U toku operacije, 2. kavkaska brigada počinila je užasne zločine nad narodom naročito na terenu Bosanske Gradiške. Najviše je stradao narod u selu Donji Podgradci, a posebno su zvjerski postupili prema 13 omladinki-skojevki iz sela Grbavci, koje su prethodno silovali, a potom masakrirali.

U Mlječanici su pronašli 3 žene i 6 djece koje su poubijali.

Pronašli su i barake bolnice u Jablanici, koje su zapalili.

U selima na sjevernim padinama Kozare zapalili su veći broj kuća i ubili više žena i djece koje su pohvatali.

Ovo je bila poslednja ofanziva od brojnih do tada koje je neprijatelj u toku rata i revolucije izvršio na području Kozare, koja se također završila neuspješno po neprijatelja, ali okrutna sa ubijanjem naroda, paljevinom kuća i pljačkom imovine kao i sve dotadašnje ofanzive.